
O KULTURNOME MILJEU U POSLJEDNJOJ GODINI CRNOGORSKE KNJAŽEVINE

Luka I. Milunović

In the context of social environment, we consider the cultural production of 1909 – the last full calendar year when Montenegro was formally still a principality. We tried to summarise the theatre and cultural events and analyse the achieved level of development of the cultural scene, in the context of possible indicators of further directions in these areas and society in general.

Tokom 1909. godine nije se dogodilo ništa tako naročito značajno što bi tražilo redovno, posebno jubilarno podsećanje. Ipak, to je posljednja čitava kalendarska godina Knjaževine Crne Gore. Godina, kojom se poslije bezmalo punih šest decenija, privodi kraju određeni oblik i nivo državnoga ustrojstva. Trebalo je, naime, da u Crnoj Gori prođe skoro šezdeset godina od kada je dolaskom na vlast hrabroga i mudroga vladaoca knjaza Danila I Petrovića uspostavljena dugo očekivana knjaževina, pa da se konačno, tek 1910. godine, zamijeni obnavljanjem kraljevine. Prilika bi dopuštala da se učini makar i letimičan osvrt na protekle decenije u knjaževini, međutim, ovđe ćemo prateći

društveni ambijent navlaštito ukazivati na tekuća kulturna, odnosno scenska pregnuća nastojeći da otvorimo pitanje: da li se, poslije pohujalih decenija, ostvareno u 1909. godini, može posmatrati i kao određeni sažetak/pokazatelj dostignute razine u razvoju države i društva, te tu tražiti moguće najveće dolazećih događaja?

Gledajući iz ugla razvoja crnogorske kulture, odnosno navlaštito domaće scenske djelatnosti, držimo da se 1909. godina, može posmatrati i kao određena vododjelnica. Sa 1909. godinom prestaju potrebe za dolaskom putujućih profesionalnih pozorišnih trupa iz okruženja u Crnu Goru da bi tu prikazivale svoje repertoare.¹ Putujuća trupa pod rukovodstvom iskusnoga pozorišnoga djelatnika Petra V. Ćirića, koja je tokom septembra i oktobra 1909. godine² prikazala svoj repertoar u Zetskome domu, na što ćemo nešto kasnije posebno skrenuti pažnju, posljednja je gostujuća pozorišna družina ovakve vrste u Crnoj Gori uopšte do Prvoga svjetskoga rata.

Potrebe za gostovanjima putujućih profesionalnih pozorišta u Crnoj Gori više neće biti, jer je formirana državna ustanova, prva domaća profesionalna pozorišna kuća – Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište, koje od maja 1910. godine počinje redovno prikazivati predstave. U Crnoj Gori je tako sa 1909. godinom završen period dominacije domaćega dramskoga amaterizma, kao i gostovanja putujućih pozorišnih društava iz okruženja započet 1878. godine dolaskom trupe Đ. Protića. Jubilarne, 1910. godine na Cetinje dolaze prvaci hrvatske drame. U Zetskome domu, pored prikazivanja repertoara stalnoga domaćega profesionalnoga ansambla, gostuje Kraljevsko

---

¹ O događajima vezanim za pozorište u 1909. godini (bibliografska obrada) videti: Ljiljana Milunović, *Pozorište u crnogorskoj periodici 1909–1915*, Podgorica, 2004, str. 15–31.

² Datume saopštavamo po starome, julijanskome kalendaru, oficijelnome u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori.

hrvatsko zemaljsko kazalište iz Zagreba, što je ujedno i prvi (i jedini) boravak neke ugledne stalne profesionalne državne pozorišne kuće u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori. Za saradnju sa uglednim pozorišnim kućama tokom ratne, druge decenije 20. stoljeća, nažalost, više neće biti prilika.

Sličnu konstataciju o 1909. godini, kao vododjelnici, možemo izreći i kada posmatramo rad stalnoga domaćega privatnoga kinematografa. Poslije osnivanja 1908. godine i određene pauze u radu tokom 1909. godine, od sljedeće, 1910. godine domaći bioskop će pored javnih projekcija početi sa prikazivanjem kino predstava na crnogorskome dvoru. Tako da poslije 1909. godine možemo govoriti o realizaciji dva kino repertoara, odnosno radu dva bioskopa na Cetinju: javnome i dvorskome.

Dok ističemo važnije značajke iz oblasti kulture u 1909. svakako treba pomenuti da su s jeseni te godine u Crnoj Gori po prvi put na duže vrijeme oficijelno angažovani profesionalni glumci. Stalni angažman na Cetinju u okviru dramskoga odjela Radničkoga društva dobio je glumački par Petrović, Mane-Mašo i njegova supruga Kaća. Po angažovanju profesionalnih glumaca po prvi put u Crnoj Gori domaća pozorišna trupa počinje djelovati na praktično poluprofesionalnima osnovama pod nazivom *Narodno pozorište cetinjskoga radničkoga društva*. Početak profesionalizacije u pozorišnoj djelatnosti, koji pominjemo je u stvari bio jasna najava konkretnih aktivnosti na skoprome forimiranju državnoga profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori. Uz pobrojane detalje treba istaći da će crnogorska periodika tokom 1909. godine, dok prati domaća kulturna dešavanja, nastojati da obavijesti čitaoce i o nizu događaja iz ove sfere u Evropi i svijetu.³

---

³ Teško je u jednome tematski uže određenome tekstu čak i samo pobrojiti, a kamo li adekvatno iznijeti i komentarisati mnoge vijesti, crtice i napomene koje se odnose na kulturu uopšte. Pomenimo, primjera radi pisanje *Cetinjskoga vjesnika* o predstavama „Vesele udovice“ u Evropi, operete sa

Završavajući uvodna pobranja onoga što bi mogli označiti kao ipak izuzetno u 1909. godini, uz ubjeđenje da je u stvari svaki uspjeti kulturni događaj *eo ipso* izuzetan i značajan, treba imati na umu da je to bio i period priprema za obilježavanje knjaževih jubileja (pet decenija na prijestolu i *zlani pir*) koji će nastupiti naredne 1910. godine. Već 14. marta 1909. godine, pod predsjedanjem crnogorskoga mitropolita Mitrofana, održana je u Zetskome domu *Skupština građana prestoničkih*: „...u svrhu dogovora zajedničkog za što dostojniju proslavu pedesetogodinjice jubileja Njegovog Kraljevskog Visočanstva Knjaza Gospodara.“⁴ Na ovoj skupštini su, pored *centralnoga odbora*, izabrani posebni odbori za: doček, osvjetljenje i čišćenje, uređenje varoši, te red pri svečanosti.

Kada govorimo o događajima, prije svega iz oblasti kulture sa aspekta mogućih uticaja na formiranje društvene klime u državi, treba uzeti u obzir širu lepezu izvorišta. Pored raznih oblika javnih okupljanja sa kulturnim i zabavnim sadržajem, koji se uglavnom ističu u izvorima i literaturi, mogli bismo uočiti i tri sekundarne, ne tako često pominjane, karakteristike, odnosno da uslovno kažemo *forme uticaja* (agensa) na formiranje društvene klime, što se neposredno ošćalo u Prijestonici, a posredno i na području čitave teritorije Knjaževine Crne Gore.⁵

---

aluzijama na raskalašni život mlađih članova dinastije Petrović (videti: Luka I. Milunović, „Djelo koje je uznemirilo dvor“, „Kultura“, 14. jun 2014, str. VI, *Pobjeda*, LXX/2014, br. 17420). Podšćamo da u podnaslovu glavne državne novine, *Glasa Crnogorca*, stoji: „List za politiku i knjževnost“ (čitaj: kulturu) što se ova periodična publikacija trudila da sadržajem, koliko su to god prilike dozvoljavale i opravda.

⁴ *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910: Zbornik dokumenta* / Velimir Vujačić, Luka Milunović, Srđan Pejović, Stevan Radunović, Cetinje, 2010, str. 26 (dok. br. 9).

⁵ Pored toga što su kulturni događaji u Prijestnici obično prihvatani kao opšti uzor za djelovanje, imamo na umu i to da je pozorište i kada se prića o

Prva karakteristika, odnosno *forma uticaja* na stvaranje društvene atmosfere neposredno u Prijestonici čini čitav milje redovnih i drugih dvorskih okupljanja, druženja, svečanosti, te uobičajenih ceremonijalnih i raznih oficijelnih prigoda, uz publiku koja je po naročitome pozivu mogla prisustvovati. Događajima na dvoru Petrovića, uz članove dinastije i ugledne goste najčešće je prisustvovao određen broj viđenijih Crnogoraca, kao i predstavnici diplomatskoga kora. Okupljanja na dvoru su nerijetko imala i određene: (a) kulturno-umjetničke (vokalne i instrumentalne izvedbe, nastupi drugih umjenika i sl.); (b) zabavne (ples, igranje kola, maškare), a nekada i (c) kinematografske i (d) složenije dramske sadržaje. Važnija okupljanja (cremonijalna i sl.) na dvoru Petrovića obično bi crtica-ma popratila tekuća periodika.

Pored okupljanja na dvoru, drugu *formu uticaja*, odnosno karakteristiku društvenoga ambijenta, čine posebni društveni skupovi sličnih sadržaja, koje su organizovali predstavnici stranih država u okviru svojih rezidencija o čemu povemeno nalazimo pomena i u tekućoj periodici. Uz oficijelne prigode, srijeta-mo se naime sa raznim društvenim događanjima sličnoga sadržaja, ali sa različitim nazivima zavisno od povoda, oblika, vremena i mjesta dešavanja (*Dine, Fei-of-clook, Garden-party/Gardn parti, Jour fixe/Žur-fiks, Soare, ...*). Napomenućemo i to da su članovi diplomatskoga kora u jednoj prilici prikazali pozorišnu predstavu (Eugéne Labiche, *Embrassons nous Folleille*).⁶

---

pozorištu (kulturno-zabavnome događaju) kada se predstava: „izvodi u pozorištu mašte pojedinca“ (Gvido Paduano, *Antičko pozorište*, Beograd, 2011, str. 9) ili kako će to slikovito biti kazano u *Grlici* uz najavu dramskoga djela upravo štampanoga na Cetinju: „...ma pozorište joj tek horizont, a aktueri samo umovi čitalaca, ...“ (*Grlica*, II/1886, str. 129).

⁶ Komad E. Lajbiša, „Zagrlimo (pomirimo) se Folivel“ prikazali su članovi diplomatskoga kora: „...na mjesto gdje se radi novo talijansko poslanstvo...“

Treću, kako smo je uslovno nazvali, *formu uticaja* na oblikovanje društvene atmosfere u Prijestonici činila su relativno redovna okupljanja u privatnim kućama kao začeci i početak redovnog funkcionisanja porodičnih salona, odnosno ustaljenoga okupljanja izabраниh društava u sobama za prijem obično kod najboljestojećih građanskih familija. Uz vrlo štura šira saznanja, u literaturi je ipak već skrenuta pažnja na ovaj oblik okupljanja.⁷

Tražeci kontinuitet sa šednicima kod Njegoša u Biljardi, zatim kasnije kod crnogorskih vojvoda (M. Vrbica), dr Ivan Bonaći u svome radu ističe da naročito poslije 1905. godine (donošenje Ustava, početak rada Narodne skupštine i nastanka političkih borbi) raste upliv građansko-trgovačkoga staleža u javnome životu Crne Gore. U takvome ambijentu se javlja *Salon Mile Vukove*, smješten: „u jednospratnoj kući koja je sada pripojena desnom krilu Grand-hotela“⁸ đe je u to vrijeme i stanovala porodica Vuletić.

Mila Vuletić je supruga Vuka Jeftova Vuletića, trgovca i vlasnika „Grand hotela“, najznačajnijega preduzetnika u Crnoj Gori do Prvoga svjetskoga rata. Vuko Vuletić je bio počasni konzul Belgije⁹ i jedno vrijeme predsjednik opštine Cetinje. Mila i Vuko su imali četiri ćerke: Bosiljka (Rizov)¹⁰ Marija-Mišurica na Cetinju, početkom avgusta 1906. godine. Videti: Ivona Jovanović, *Francuski jezik i kultura u Crnoj Gori (1830–1914)*, Podgorica, 2016, str. 188–189.

⁷ Dr Ivan Bonaći, „Salon Mile Vukove“, *Stvaranje*, VII/1952, br. 6, str. 401–402.

⁸ „Jedan od građansko-trgovačkih salona, koji je početkom ovog stoljeća,“ – piše dr Bonaći 1952. godine i nastavlja: „...po uzoru tadašnjih evropskih političko-kulturnih centara, otvorio svoja vrata širem krugu inteligencije i koji je bio prerastao u jedno malo žarište, sa svojim posebnim stavom po raznim aktuelnim problemima Crne Gore, bio je salon Mile Vukove,“ Ibidem, str. 402.

⁹ Marko Špadijer, Stanko Roganović, *Diplomatska poslanstva u Kraljevini Crnoj Gori*, Zagreb, 2004, str. 121.

¹⁰ Štampa će obavijestiti javnost o vjeridbi (*Glas Crnogorca*, XXXIV/1905, br. 1, str. 1) vjenčanju, kum je bio srednji sin knjaza Nikole I,

Pratile su, koliko su mogle nabavljati, redovno stranu periodiku, najčešće *Paris Match*. U salon se dolazilo uvijek poslije 17 sati, a pristojno je bilo otići prije 19 sati jer tada počinju stizati pozvani na večeru, partiju remija, ili bridža.¹⁵ Večere su povremeno organizovane, najčešće o većim vjerskim praznicima, ili povodom dolaska na Cetinje nekoga prijatelja, obično poznatije javne ličnosti.

Razgovor u salonu je ponekada znao skrenuti sa našega na francuski jezik (u ono vrijeme demonstracija evropskoga, nekommunističkoga, građansko-aristokratskoga duha i, naravno, institutskoga obrazovanja, koje je podrazumijevalo solidno znanje francuskoga i ruskoga jezika). Razgovaralo se uz puno uvažavanje sagovornika, njegovih vjerskih i političkih ubjeđenja, biranim riječima na razne teme, može se slobodno reći od sporta, preko lokalnih pitanja, do visoke svjetske politike. Svaka od sestara je imala naglašeni afinitet za pojedine teme, pa bi o tim pitanjima svi prisutni uvijek pažljivo saslušali mišljenje upravo te gospođe Vuletić.

U salon su skoro redovno navraćali ugledni Cetinjani: dr Aleksandar Gledović, načelnik Internoga odjeljenja Bolnice „Danilo I“, sa suprugom Evom, dr Nikola Zlatarov, mr Vojislav-Vojo Radulović, upravnik gradske apoteke, Miloš Vušković, slikar i karikaturista, direktor Umjetničke galerije, sa suprugom Eldom, ing Mirjana Bajić, rukovodilac laboratorije u EI „Obod“, Marija Maša Jergović, ćerka vojvode Boža Perovića, ... Tu je jedno vrijeme stanovao i boravio u salonu i osnivač EI „Obod“, Petar Pero Sinanović – Nagib. Povremeno su tamo odlazili moj otac Ilija i tetka Senka, takođe učenica Instituta.

Treba reći da veze porodica Vuletić i Milunović imaju više slojeva. Jovan Piper (Milunović), kasnije i Jovanov sinovac,

---

¹⁵ Mihailo Grgin i njegov sin Đorđe, kao bridž igrači imali su oficijelne međunarodne titule (velemajstor). Đorđe će se kasnije agažovati na formiranju bridž kluba na Cetinju.

moj ded Vaso, su kao viđeni trgovci na razmeđu 19. i 20. stoljeća blisko poslovno sarađivali sa Vukom J. Vuletićem, što se danas može djelimično pratiti i kroz arhivsku građu u fondovima Državnoga arhiva Crne Gore i relevantnu literaturu.¹⁶ Pored toga, porodice su bile povezane i robinskim vezama (sestra Vuka Vuletića je žena Jovana Pipera). Nedugo poslije Drugoga svjetskoga rata kako ni jedna od familija nije imala bliže rođake na Cetinju, to se rodbinska povezanost Vuletića sa Milunovićima uvažavala i njegovala.¹⁷ Poslije smrti moga oca i tetke, kao već stariji, relativno redovno (pred duži boravak van Cetinja i po dolasku) odolazio sam u popodnevne posete gospođama Vuletić.

Pod teretom godina, jednoj po jednoj, gasio se život gospođama Vuletić. Poslije njihove smrti u nekoliko prilika boravio sam u salonu tokom poseta svom prijatelju iz djetinjstva, Đorđu Grginu, koji je do prodaje kuće na Dvorskome trgu Ministarstvu kulture Crne Gore svakoga ljeta tu boravio sa svojom životnom saputnicom Brankom. Šeđeli smo u istome, jednako uređenome, salonu koji je tada ostavljao utisak veoma tihoga, davno napuštenoga mjesta. Sav starinski namještaj, vitrina sa rezbarenim detaljima, trpezarijski sto na rasklapanje, veliko ogledalo, fotele, umjetničke slike u širokim pozlaćenim ramovima, ... bili su i dalje tu, ali je sve postalo nekako zaista staro. Više nijesam, kao nekada, imao nedefinisani ošćaj putnika vremeplovom -

---

¹⁶ Videti: Branislav Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, str. 200 i 371. Dr Mirčeta Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori*, Cetinje, 1958, str. 204.

¹⁷ U jednom periodu (prije mojih gimnazijskih dana) kao veoma mladome filatelisti gospođe Vuletić su, na molbu moga oca, pomagale prijevodima na francuski, njemački i engleski jezik da radi razmjene maraka obavljam korespondenciju sa filatelistima u inostranstvu (kopije tih prijevoda, kao i čitavu korespondenciju čuvam u porodičnoj arhivi). Kasnije, od gospođa Vuletić sam uvijek, u prigodnim prilikama, doživljavao odekvatnu pažnju.

kao da, prolazeći kroz vrata salona, ulazim u vrijeme pod kraj 19. stoljeća. Lagano uzbuđenje koje je donosio dah vrtloga vremena pri susretu sa starim, obrazovanima, izuzetno kulturnima i dobro obaviještenima gospođama Vuletić u ambijentu koji decenijama nije mijenjan, ali veoma uredno održavan, potpuno je nestalo.

*

Važnija kulturna događanja tokom 1909. godine, koja smo pominjali pišući i na druge teme,¹⁸ sada pratimo u svijetlu novih saznanja stečenih konsultujući izvore u nastojanju da uz nešto širi obuhvat uočimo njihov značaj i mogući uticaj kod formiranja šire društvene atmosfere, te ukažemo na poruke i nagovještaje koje su nosili.

Oglašena, na uobičajeni način, pucnjem topa sa Tablje 1909. godina je otpočela u ozračju presuda i osuda aktera aktuelnih afera, te svakodnevice uzburkane Aneksionom krizom. Nova godina je oficijelno dočekana na Dvoru đe je za izvanredne zvanice bio pripređen *soare*.¹⁹ Preko 250 uzvanika plesali su i vese-

---

¹⁸ Videti: Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 187–234.

¹⁹ „Veliko soare u Dvoru“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 1, str. 2. U sljedećemu broju istoga lista o ovome događaju se piše pod naslovom „Sijelo na Dvoru“ (*Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 2, str. 4). Napomenućemo da u Zakonu o javnim zborovima i udruženjima, koji je objavljen u februaru 1907. godine, pri pobranju skupova mimo javnih zborova, nema pomena sijela i posijela. Tamo u članu 5 stoji: „Skupovi koji se čine u ime vršenja uobičajenih obreda, zabava ili drugih poslova, kao što su: javna veselja, svadbe, narodne svetkovine ili litije, pogrebne pratnje, sabori kod crkava, proslave, mobe, sjednici i t. d. ne podpadaju pod pravila ovog zakona, ...“ (*Glas Crnogorca*, XXXVI/1907, br. 9, str. 4). Ne ulazeći ovđe u moguća tumačenja asocijacija pojmova *dvor* i *sijelo* držimo da će nam jedan od izvanjaca, Simo Matavulj, pomoći da bacimo malo više svijetla na korišćenje pojmova sijelo i posijelo na

lili se do ranih jutarnjih časova. Prvoga dana Nove godine pred Dvorom je svirala Crnogorska vojna muzika. Zaslužuje istaći da će i tokom čitave godine javni nastupi Crnogorske vojne muzike na otvorenome prostoru pratiti značajne događaje, obilježavanje svečanosti vezane za članove dinastije (rođendani, imendani) i druge praznike, uvijek kada to uslovi budu dozvoljavali.

Prvi i posljednji broj *Glasa Crnogorca*, za 1909. godina, na početnim stranicama donijeće *Finansijski zakon* za tekuću, odnosno narednu godinu. U detaljno izloženome državnome budžetu za 1909. godine, u okviru Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova (Razdio VII) kao resornome organu, za kulturu (*Glava XXXVI – Narodna bibl. i muzej*) će biti predviđeno 2.490 kruna (plate osoblja 840 i kacerarijski toškovi 1.650).²⁰ U prvome broju, poslije detaljno izloženih pozicija državnoga budžeta, ovaj list donosi i bilješke o održanim zabavama u Nikšiću i Šavniku sa kojih je, u skladu sa vladajućom društvenom atmosferom, čist prihod doniran Crnogorskome crvenome krstu. Iz Nikšića je Društvo „Zahumlje“ poslalo 53,90 kruna, dok će Društvo šavničke čitaonice za iste namjene uputiti 51 krunu.²¹

Cetinju. U poglavlju VIII pod naslovom „Poselo na dvoru“, svoga spisa autobiografskoga karaktera, Matavulj priča kao je svojevremeno bio pozvan na crnogorski Dvor, pa nedugo pošto je tamo došao (velika odžaklija) i pozdravio Gospodara, u dvornicu uđe i Knjaginja sa đecom te, kako pisac dalje navodi, reče: „Evo dođosmo i mi na posedak, ako nas primate“ (citiramo ekavsko izdanje). Dakle, ono što Matavulj naziva poselo (posijelo) crnogorska knjaginja imenuje kao pošedak (posjedak, posedak). (Simo Matavulj, *10 godina u Mavritaniji*, Beograd, 1953, str. 114–118).

²⁰ Uz navedeni iznos, poređenja radi, pomenućemo da je budžetom u okviru Ministarstva unutrašnjih djela za pomoć siromašnim licima predviđeno 2000 kruna, dok je u Ministarstvu inostranih djela, za nabavku ordena i medalja planirano 4000 kruna.

²¹ *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 1, str. 8. Ovakvi prilozi će, u skladu sa aktuelnom atmosferom u društvu (Aneksiona kriza) stizati i sa

U neđelju, 4. januara, kako će javiti štampa, knjaz Nikola I je sa svojim najmlađim sinom Petrom pošetio Počkeke u Donjemu Kraju kako bi vidio izloženu sliku „Gusle“ Pera Počkeka. Akademskome slikaru Počeku i njegovome radu je inače crnogorska periodika poklanjala primjerenu pažnju, a sam knjaz Nikola I ga je, prateći njegove uspjehe na grupnim izložbama u Milanu, Rimu, Sofiji i naročito Londonu (na Balkanskoj izložbi dobio *grand-prix*) odlikovao Ordenom za nezavisnost Crne Gore Danilo I i to prvo V, a ubrzo zatim i IV stepenom. Poslije razgledanja slike, knjaz Nikola I je umjetniku Počeku izrazio: „...Svoje osobito dopadanje i priznanje.“²²

U drugoj polovini januara 1909. godine znatna pažnja u štampi je posvećena proslavi tridesetogodišnjice oslobođenja Zete, Podgorice i Spuža. Program proslave je najavljen u štampi nedjelju dana ranije. Planirana je svečana liturgija i skup: „...pred Mirkovim spomenikom...“ odakle bi se poslao pozdravni telegram oslobodiocu, knjazu Nikoli I. U večernjim časovima varoš će biti svečano osvijetljena, a u školskome zdanju će se organizovati zabava u okviru koje će biti prikazana istorijska drama „Knjaz Arvanit“. Čist prihod sa zabave biće, u skladu sa aktuelnom praksom, uplaćen Crnogorskome crvenome krstu. Skrenućemo pažnju na kulturne segmente programa izvedenoga povodom 27. januara – Dana oslobođenja, koji je inače u Podgorici svake godine vrlo svečano obilježavan do Prvog svetskoga rata.

Pripremljeni kulturni i zbavni program otpočeo je u školskome zdanju u 20 sati. Poslije otpjevane Crnogorske državne himne i prigodne bešede profesora Živka Dragovića nastupili su članovi Društva „Branko“. U prvome dijelu programa posebno su se

---

drugih adresa. Tako Ceklinsko pleme prilaže 1.000 kruna od ulova iz ribolova i naglašava: „da smo u ozbiljnim prilikama i da izgleda da će nam pomoć našeg Crvenog Krsta skoro trebovati...“. Sa sličnim motivima je 26. XII 1908. godine i Pjevačko društvo sa Cetinja održalo zabavu u Zetskome domu.

²² *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 2, str. 5.

istakli Hristina Dragovičeva i horovođa Hering, koji su na klaviru, odnosno violini, odsvirali kavatinu iz opere *Norma*. Pažnju je takođe privukao, kako solo nastup Nikole Lekovića, tako i pod njegovim rukovodstvom, pjevanje kvarteta (prof. L. Brkić, M. Simonović, P. Petrović i T. Miloševića). U drugome dijelu pripremljenoga programa odigrano je dramsko djelo knjaza Nikole I, „Knjaz Arvanit“. Poslije predstave u kojoj se najviše istakla gospođa V. Košutić (*Fatima*) prikazana je živa slika (*Velika aždaja i tri nevine žrtve: vile crnogorska, srpska i bosanska*) po zamisli prof. M. Vrbice, koji je ovaj prikaz i priredio. Program je trajao do poslije ponoći kada je u pauzi poslužena bogata zakuska, da bi potom opočela igranka koja će potrajati - do u samu zoru.

Tokom januara nastupima će se javiti i Pjevačko duštvo na Cetinju. Dolaskom u Crnu Goru, krajem 1908. godine, Đorđa A. Petrovića,²³ koji će biti angažovan kao horovođa, a nešto kasnije i kao režiser, ovo društvo je intenziviralo rad. Poslije uspješnih nastupa hora, diletanstska gupa će, u okviru Pjevačkoga društva 24. januara 1909. godine u Zetskome domu, u režiji Đorđa

---

²³ Đorđe A. Petrović, Srbin, rodom iz Gline u Krajini, došao je u Crnu Goru sa svojom ženom Zorkom, kao vojni bjegunac, pošto je kako će sam reći: „početkom oktobra 1908. godine ostavio redove austrijske vojske“. Po dolasku u Crnu Goru traži od Ministarstva prosvjete da mu omogući polaganje „ispita iz predmeta propisanih za bogoslovski kurs“. Na Cetinju je odmah angažovan kao horovođa i kasnije režiser dramske grupe u okviru pjevačkoga društva, sa kojom će ostvariti zapaženu aktivnost. Od Ministarskoga savjeta, već 9. aprila 1909. godine, traži pomoć za odlazak u Ameriku, đe je kao učitelj (*Pittsburgh, Pa i Jounstonn, O.*) kako sam ističe, već boravio. Petrovići krajem jula 1909. godine napuštaju Crnu Goru i odlaze u Srbiju. Iz pisma, koje se kao i već pomenta, čuva u fondovima Državnoga arhiva Crne Gore, vidi se da je u maju 1910. godine Đorđe Petrović učitelj škole u Loznici. Tokom boravka u Knjaževini Crnoj Gori, koji po svoj prilici nije trajao duže od osam mjeseci (novembar, 1908 – jul, 1909. godine) Đorđe A. Petrović je uspio da ostavi vidljiv trag u crnogorskome pozorišnome miljeu prve decenije 20. stoljeća.

Petrovića²⁴ prikazati predstavu „Djevojačka kletva“, slika iz narodnoga života u četiri čina sa pjevanjem, od Ljubinka. Izvođenjem „Djevojačke kletve“ započće niz predstava, koje će ova grupa diletanata, mijenjajući društva u okviru kojih djeluje, prikazati tokom 1909. godine.

Uspjeh prikazivača je bio jedan od povoda da se u štampi pojavi širi prikaz o izvođenju predstave „Djevojačka kletva“. Pohvale su prije svih upućene Đorđu Petroviću kao režiseru i nosiocu jedne od uloga, jer: „njemu pripada najveća zasluga, što se to veće podarilo obilnoj publici lijepo raspoloženje“ zatim su pohvaljeni i ženski članovi predstavljčke grupe. Za Milku Armušević (*Ruža*), se kaže: „Mada joj je ovo prvina, ona je svoju ulogu izvela i preko našeg očekivanja, ...“. Persa Katinski je i ovoga puta pokazala da: „... s pravom može pretendirati na prvijenstvo među našim diletantkinjama“, dok se Zorka Petrović istakla svojim lijepim glasom. Pored Jovana Sečujškoga, koji je naročito istaknut, pohvaljeni su i muški članovi grupe: Mihailo Matanović (*Stevan Mrgodić, seljak*), Đorđe Tarana (*Đorđe Perić, kmet*), Dušan Gvozdenović (*Milun Vikač*) Janja Vukalić (*Marko Dobrić, sveštenik*) i Danilo Pajević (*Trifun, momak*).²⁵ Kao ilustraciju društvene atmosfere pri pripremi predstve pomenućemo da su, jednome od predstavljča, Mihailu Matanoviću, učeniku IV razreda Gimnazije, školske vlasti neposredno pred predstavu zabranile nastup, pa se predsjednik Pjevačkoga društva, prof. Pero Vučković, morao obratiti ministru prosvjete, koji je istoga dana odobrio Matanovićevo učešće u predstavi.²⁶ O ovoj odluci ministra J. Plamenca odmah je obaviještena i uprava Gimnazije na Cetinju.

---

²⁴ Videti: *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 7, str. 3.

²⁵ X., „Pjevačko društvo na pozornici“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 8, str. 3.

²⁶ DACG, MPiCP-1909, fas. 48, br. 137. „No, na naše veliko iznenađenje, upravitelj ovdješnje gimnazije zabranio je rečenome Matanoviću tek danas sudjelovanje u tom komadu“ – Piše P. Vučković, 24. I 1909. godine Ministarstvu prosvjete (podvučeno kao u originalu). Ibidem.

Poslije uspjeha sa prikazivanjem „Djevojačke kletve“, pozorišna grupa će 1. februara, u okviru Prvoga crkvenoga pjevačkoga društva prikazati i „Hadži Loju“, Branislava Nušića. Pišući o izvođenju komada, koji je izabran saglasno političkome trenutku (*Aneksiona kriza*) crnogorska periodika će naglasiti: „Kuća je bila puna svijeta, a prikazivanje je bilo na svome mjestu, tako da su sve istaknutije scene bile popraćene frenetičkim aplauzom i burnim klicanjem, kojima je publika ispoljavala svoje patriotske osjećaje.“²⁷

U februaru, o mesojeđama i tokom bijele nedelje 1909. godine (poklade prije velikoga preduskršnjega posta) održano je niz zabavnih večeri uglavnom sa ciljem prikupljanja priloga u humanitarne svrhe. Na Cetinju je 4. februara *oficirski hor* u divno okićenoj dvorani Vojnoga stana organizovao, kako je istaknuto u štampi: „...sjajnu zabavu sa igrankom...“, u okviru koje je nastupio hor Prvoga crkvenoga pjevačkoga društva i Crnogorska vojna muzika.

Tokom februara te godine u Podgorici je aktivno Pjevačko društvo „Branko“. Uspješne zabave organizovane su 2. i naročito dobro posećena 7. februara, sa koje je čist prihod bio namijenjen: „u korist podgoričke sirotinje bez razlike vjere“. Zabave su priređene u prilagođenome prostoru (sastavljene dvije učionice i izrađena bina) osnovne škole.²⁸ Treba pomenuti i zabavu koju su 7. februara na Njegušima priredili učenici osnovne škole. Zapaženu aktivnost iskazali su i učenici škole u Bajcama, đe su pod rukovdsvtom učitelja Nika M. Martinovića, organizovali zabave 14. januara i, naročito, uspjelu 5. februara, kada je data predstava „Đakom Avakum“, istorijska slika u dva čina, koja je, po opštoj ocjeni vrlo dobro odigrana. Čist prihod sa ovih priredbi bio je namijenjen fondu siromašnih učenika.

---

²⁷ Anonim, „Hadži Loja“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 10, str. 3–4.

²⁸ X. , „Pjevačko Druš. *Branko* i zabave u našem mjestu“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 16, str. 4.

Veoma uspješno zabavno veče sa igrankom organizovao je 8. februara *Tamburaški hor* Cetinjskoga radničkoga društva, što je u štampi ocijenjeno kao: „znak dobre svijesti našeg radničkog staleža“.²⁹ Sliku opšte atmosfere u Crnoj Gori dopunjava i sviranje Vojne muzike pred Lokandom đe je bilo smješteno 45 engleskih turista koji su 12. februara došli iz Kotora na Cetinje.

Poslije godišnje skupštine, održane krajem januara, kada je za predsjednika izabran veoma agilni prof. Pero Vučković, za čiju će aktivnost naredne godine biti vezano osnivanje državnoga teatra, Cetinjsko pjevačko društvo je dobilo ime *Njegoš*. Novi pravilnik društva kojim se praktično inauguriše ime društva objavljen je integralno u *Cetinjskome vjesniku* od 21. marta 1909. godine. Ubrzo će biti objavljena i vijest da se najmlađi sin knjaza Nikole I, knjaz Petar primio za pokrovitelja Društva „Njegoš“ čime je sa *najvišega mjesta* jasno iskazan odnos prema ovoj organizaciji. Treba međutim skrenuti pažnju da će usvojeni pravilnik društva ubrzo biti izmijenjen. Objavljenim pravilnikom je izmijenjen naziv društva. Umjesto naziva od osnivanja *Prvo crkveno pjevačko društvo*, pravilnikom je utvrđen naziv: *Prvo pjevačko društvo „Njegoš“*. Mada je za ove promjene obezbijedena saglasnost nadležnoga Ministarstva unutrašnjih djela i Mitropolita, izmjena je ponovo morala biti učinjena, da se pretpostaviti, na sugestiju sa najvišega mjesta. U nazivu je vraćena odrednica crkveno, tako da će konačno, naziv društva do Prvoga svjetskoga rata biti: *Prvo crkveno pjevačko društvo „Njegoš“*.³⁰

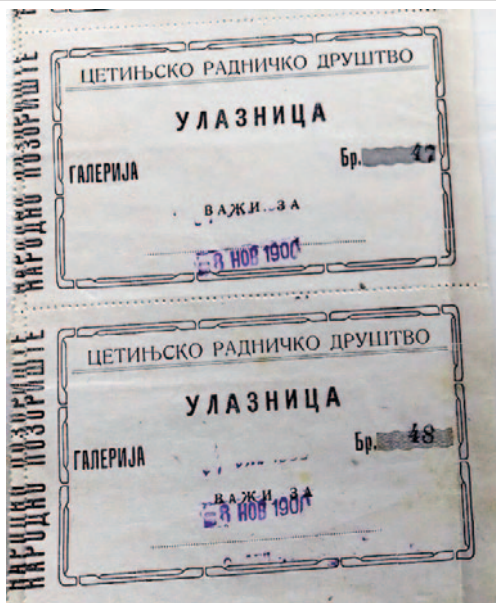
Po završetku velikoga posta, kako je to i bilo uobičajeno, prenuo se kulturni i zabavni život u Crnoj Gori. Već drugoga dana Uskrsa (30. marta) Cetinjsko radničko društvo priredilo je prvo

---

²⁹ O kulturno-zabavnima događajima u februaru videti *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 7, 8 i 9.

³⁰ Videti šire: Luka I. Milunović, „Društvo ‚Njegoš‘ u Knjaževini Crnoj Gori“, *Bibliografski vjesnik*, XXVI/1997, br. 3, str. 115–125.

Улазнице позоришта Радничког друштва

od, prema najavi, niza zabavnih večeri, koje je: „...uz odlično izvođenje mnoštva raznih komada za pjevanje i igranje od strane društvenog tamburaškog zbora trajalo do ponoći,...“. Zabavno veče je, kako je u štampi uočeno, proteklo na opšte zadovoljstvo brojne publike (prodate su 82 ulaznice po 60 para).³¹

³¹ „... i žali bože, što Cetinje nema osim Zetskoga doma većega i podesnijega lokala za održavanje ovakvih večeri.“ *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 16, str. 2. Kako je u Zetskome domu stolovala i radila Crnogorska narodna skupština, to prostor u zdanju nije mogao biti korišćen za druge grupne događaje bez određenih, ne tako malih, prilagođavanja enterijera u centralnoj dvorani (stolarski i drugi radovi prije i poslije korišćenja) i naravno posebnoga odobrenja. Takvo odobrenje dobilo je Pjevačko društvo pri prikazivanju predstave „Djevojačka kletva“. Po najavi, niz zabava u organizaciji Radničkoga društva održaće se u lokalu uglednoga cetinjskoga ugoditelja Ljuba Tanovića.

Poslije poželjenih pohvala za ostvarene nastupe („Djevojačka kletva“ i „Hadži Loja“) dramska grupa se prihvatila priprema za prikazivanje knjaževoga dramskoga djela „Balkanska carica“. Kada se u Crnoj Gori priprema ovo, ili koje drugo vladaočevo, dramsko djelo valjalo je voditi računa o čitavome nizu aspekata koji se kreću u spektru od umjetničko-tehničkih zahtjeva za postizanjem očekivano primjerenih rezultata, pa do političko-društvenih posljedica eventualnoga nepotpunoga uspjeha, ili potpunoga neuspjeha. U to vrijeme zbog, po nekim nagovještajima, neslaganja sa novom upravom, dramska grupa je napustila okrilje Pjevačkoga društva „Njegoš“ i ovu predstavu prikazala, kako je zabilježeno u štampi: „...pod opštim nazivom *Cetinjski diletanti...*“. Korišćeni naziv diletantske grupe nije bio najava formiranja novoga društva, već pokriva period prelaska iz jednoga, pod okrilje drugoga, već postojećih društava. Predstava „Balkanska carica“ je najavljena i započeto sa pripremama, dok je grupa bila u okviru Pjevačkoga društva, pa bilo nekorektno da se pri konačnoj realizaciji deklarirše kao dio Radničkoga društva u okviru kojega će ubrzo naći, pripremiti i prikazati čitav niz predstava. Samo po sebi se razumljelo da knjaževo djelo treba da bude izvedeno u Zetskome domu, pa se u tome pravcu Radničko društvo obratilo molbom Ministarstvu unutrašnjih djela. Odobrenje je dobijeno uz uslov da Radničko društvo, na zahtjev, mora o svome trošku i u roku od 24 sata sve vratiti na svoje mjesto, odnosno urediti salu saglasno potrebama zasijedanja Crnogorske narodne skupštine.³² Konkretni zahtjev za dovođenje sale u Zetskome domu u stanje prikladno za održavanje šednica Narodne skupštine stići će Radničkome duštvu 23. maja.

U skladu sa najavom diletanti su 5. aprila u Zetskome domu prikazali „Balkansku caricu“ i to, kao je primjećeno u štampi: „... pokazашe više uspjeha u izvođenju ovoga komada, no mnoge

---

³² DACG, MUD-1909, Fas.: 86, br. 1364.

pozorišne trupe, koje su ranijih godina dolazile“.³³ Uz ovakvu ocjenu u štampi stoji da se pregovara kako bi diletanti stupili u članstvo Radničkoga društva, tako da se pored pjevačke i tamburaške osnuje i treća, diletantska sekcija. Ubrzo po prikazivanju „Balkanske carice“ (11. IV) tamburaški zbor Radničkoga društva priredio je novu uspješnu zabavu u lokalnu Lj. Tanovića.

Najviše pažnje u Radničkome duštvu, kada su javni nastupi u pitanju, poklanjano je pripremi velike zabave planirane da se održi u povodu rođendana knjaginje Milene (22. aprila). U susret zabavi u štampi je objavljen program od 15 tačaka koji će se te večeri realizovati, te potenciran značaj samoga događaja. Pored muzičkih tačaka: solo pjevanje, nastupi hora i tamburaškoga zbora, nova, dramska sekcija Društva, pripremila je za prikazivanje komada „Jazavac pred sudom“, slika iz bosanskoga života u jednome činu, Petra Kočića. Predstavu „Jazavac pred sudom“, režirao je i igrao glavnu ulogu (*David*) Đorđe A. Petrović. U prvome dijelu programa, koji je završen prikazivanjem pozorišne predstave, poslije svečanoga govora predsjednika Radničkoga društva Jovana Hajdukovića, čula su se djela u to vrijeme nerijetko izvođenih autora: Zajca, Jenka, Marinkovića, D. Kotura i H. Dubeka.

Prikazani program u Zetskome domu 22. aprila u organizaciji Radničkoga društva zavrijedio je komplimente u štampi: „...tako, da su mnoge tačke programa na burno zahtijevanje publike i ponovljene.“ Posebno se ističe odigrana predstava i Đ. Petrović, koji je: „upravo požnjeo uspjeh toga večera i skrenuo pažnju građanstva na sebe.“ U štampi se zapaža kako je Radničko društvo na ovoj priredbi ostvarilo i lijep materijalni prihod. Ne gubeći dah u pripremi dramskih djela za izvođenje, Radničko društvo je najavilo da će *Diletantski odsijek* već 29. aprila prikazati komad Veselinovića i Brzaka, „Đido“, te da će na predstavi između činova svirati tamburaški zbor. Poslije date

---

³³ *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 18, str. 3.

predstave i ocjena da je ovaj komad dobro odigran, u *Glasu Crnogorca* se ukazuje na poželjni i očekivani pravac razvoja pozorišnoga života u Crnoj Gori. Steklo se uvjerenije, kako se ističe: „...da će pomenuto društvo, trudom koji ulaže, kroz kratko vrijeme, moći potpuno zamijeniti ostale putujuće pozorišne družine, koje su nas u tu svrhu i ako ređe posjećivale, i da ćemo tim imati na Cetinju naše stalno pozorište.“³⁴

Diletantski odsijek Radničkoga društva priredio je 10. maja u Zetskome domu pozorišno veče, kao *korisnicu* za svoga kolegu i režisera Đorđa A. Petrovića. Ovakve večeri – *korisnice* pređivale su se pri nekom jubileju u radu, ili završetku angažovanja i odlasku uglednoga člana, kojom prilikom bi slavljenu pripao čitav čist prihod od priredbe. Perović se očigledno spremio da napusti Crnu Goru o čemu je već pisao Ministarskome savjetu, tražeći potporu. U sklopu priprema (obezbjeđivanje sredstava) za odlazak iz Crne Gore, Đorđe Petrović je već sredinom aprila objavio u štampi da će od 1. maja u Zetskome domu otvoriti školu igranja.

U okviru pomenute pozorišne večeri, pored učešća društvenoga hora, izvedena su dva manja dramska djela. Prikazan je prvo „Knez Ivo od Semberije“, Branislava Nušića, a zatim repriziran Kočićev „Jazavac pred sudom“. Oba komada, koja su lijepo uspjela režirao je i igrao glavne uloge upravo Đorđe Petrović. U štampi je posebno istaknuto da je predstavama prisustvovao knjaz Nikola I sa svojom ćerkom, knjeginjicom Vjerom.³⁵

Prateći kulturno-zabavni život u Prijestonici pomenimo i to kako se sredinom maja nadležnim lokalnim vlastima obratio molbom Bakonja Jeni, vojni bjegunac iz Austrougarske vojske, tražeći dozvolu kako bi, u cilju obezbjeđivanja sredstava za nastava putovanja, mogao u tri dana prirediti mađioničarske predstave. Nadležne opštinske vlasti su mu uz saglasnost Oblasne uprave dale traženu dozvolu bez naplaćivanja pripadajuće takse.

---

³⁴ Anonim, „Predstava“, *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 20, str. 3.

³⁵ *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 8, str. 3.

Treba reći da je ponekada i te godine, pored uobičajenih ceremonijalnih i drugih okupljanja, crnogorski dvor postajao pozornica izuzetnih kulturnih događaja. Pred posebno odabranom publikom, u Dvoru će imati nastup čuveni njemački umjetnik na klaviru S. Libling, koji je 22. maja u velikome salonu izveo djela Betovena, Mendelsoana, Šopena i Moskovskoga.

Seriju dramskih nastupa (repertoar) u Zetskome domu diletantski odsjek Radničkoga društva nastavio je 28. maja prikazujući „Knjaza Arvanita“, dramski čin u pet pojava, knjaza Nikole I. Već smo uz prikazivanje „Balkanske carice“ napomenuli o čemu je sve teballo voditi računa pri stavljanju na repertoar knjaževih dramskih djela, pa to i ovđe valja imati na umu. Ostaće zabilježeno u štampi da je tamburaški zbor svirao između činova predstave, koja je vrlo dobro uspjela: „...naročito su diletanti na svršetku komada bili od posjetilaca izazivani burnim pljeskanjem, što im je i jeste najbolje priznanje i potstrek na istrajnost.“

Naredni nastup Diletantsko odjeljenje Radničkoga društva je imalo 14. juna. U režiji Đorđa Petrovića date su dvije predstave (matine za gimnazijalce i u večernjem terminu za gardanstvo) djela Jovana Subotića, „Boj na Kosovo ili propast carstva srpskoga“, tragedija u pet činova. Predstava je šutradan reprizirana za pitomce oficirske škole. Uz najavu predstava štampa ističe kako je Društvo imalo znatnih troškova pri nabavci garderobe. Pri nabavci materijala iz inostranstva za izradu garderobe Radničko društvo se u dva navrata obraćalo Ministarstvu finansija da pomogne tako što se neće naplatiti uvozna carina. Ministarstvo, međutim, nije našlo, kako kaže zakonskih, mogućnosti da izađe u susret molbi Radničkoga društva.³⁶ Uz ocjene

---

³⁶ Iz dokumenta koji se čuva u Državnome arhivu vidi se da je u odgovoru ministar Dušan Vukotić, istakao kako je *proučivši molbu*, našao da je joj s obzirom na zakon nije moguće udovoljiti pa je obija. U to vrijeme ministar Vukotić je bio i predsjednik Društva Cetinjska čitaonica, dok je potpredsjednik toga društva bio Jovan Haduković, predsjednik Radničkoga društva, inače visokopozicionirani upošljenik Ministarstva finansija i građevina.

da je komad izvrsno odigran, u štampi će ostati zabilježeno kako su: „...opšte dopadanje izazvali sjajni novi kostimi i lijepo dekorisanje pozornice.“³⁷ Predstavu je posmatrao i knjaz Nikola I.

Do sljedećega nastupa umjetničkih odjeljenja Radničkoga društva u Zetskome domu trebaće, neuobičajeno, da protekne više od mjesec dana. U programu na zabavnoj večeri, koju je u čast imen-dana prijestolonasljednice Milice Jute, priredilo 20. jula Radničko društvo, učestvovala su sva tri umjetnička odjeljenja.³⁸ Te večeri su izvedene muzičke tačke i jednočinka Koste Trifkovića „Pola vina pola vode“. Diletantsko odjeljenje je na dobro posećenoj večeri u Zetskome domu vrlo uspješno izvelo Trifkovićev komad, dok su dan ranije članovi pjevačkoga i tamburaškoga odjeljenja učestvovali na „garden parti“ organizovanome u dvorskoj bašti. Pauza u nastupima dramskoga odjeljenja Radničkoga društva, te izbor manje zahtjevnoga komada za pripremu (šala u jednome činu) može se povezati sa odlaskom iz Crne Gore Đorđa A. Petrovića, koji je do tada uspješno nastupao i režirao predstave.

Pošto je konačno utvrđen tekst Pravilnika i uz to stalna godišnja potpora preko Mitropolije (za 1909. godinu 300 perpera, a za godine 1910-1914. po 500 perp.) javilo se i Prvo crkveno pjevačko društvo „Njgoš“ organizujući o proslavi rođendana prijestolonasljednika Danila Aleksandra zabavu u Zetskome domu. Prema pisanju štampe puno gledalište će pratiti koncert u okviru „Velike zabave“, koju će pomenutim povodom Društvo „Njgoš“ prirediti 16. juna. Poslije koncerta održana je, kako se navodi, velika igranka, na kojoj je prisutna publika ostala... „do kasno u noć“. Navešćemo prikazani program koncerta, koji se sastojao od sedam tačaka: 1) *HIMNA* – pjeva Društvi zbor, 2)

---

³⁷ „Iz našeg pozorišta“, *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 27, str. 3.

³⁸ Zabavno veče je bilo planirano za nedelju 19. jula, ali kako je u večernjim satima toga dana u bašti dvorca prijestolonasljednika i slavjenice održan veliki *garden party* na koji su pozvana da učestvuju umjetnička odjeljenja Radničkoga društva, nastup u Zetskome domu je odložen za ponedjeljak.

„Poidjem, poidjem“ – polka po Slavjanskom – pjeva Društveni zbor, 3) Kolarić: *MISLI MOJE* – kvartet uz pratnju glasovira, 4) Mendelson: *ZBOGOM* – pjeva Društveni zbor, 5. Baronesa A.I. Radoševska: „Hrizantemi“ – solo, uz pratnju glasovira, pjeva K. Avramović, 6) Kranjčević: *KAD PRVO SUNCE* – pjeva Društveni zbor, 7) Bajić: *VINSKA PJESMA* – pjeva Društveni zbor.

Društvo „Njegoš“ će „Veliku zabavu“ ponovo organizovati nekoliko dana kasnije, povodom Petrovdana, doduše, sa neznatno izmijenjenim programom koncertnoga dijela. Međutim, i ova je zabava postigla lijep uspjeh kod publike. Tokom godine Društvo „Njegoš“ će uzimati učešća u dvorskim svečanostima i zabavama. Tako je, kako će svoje čitaoce obavijestiti *Glas Crnogoraca*, 9. avgusta u bašti Knjaževoga dvorca, organizovan garden-parti (*garden-party*) će uz Crnogorsku vojnu muziku, te poznatoga guslara Petra Perunovića³⁹, nastupiti i članovi Društva „Njegoš“. Prije ovoga nastupa guslar Perunović će 6. avgusta imati svoje večerice u Zetskome domu.

Poseban program Društvo „Njegoš“ je realizovalo za Lučindan, povodom svoje slave Sveti Petar Cetinjski. U Zetskome domu je organizovana zabava sa igrankom na kojoj je nastupio i Društveni zbor pod upravom Františka Vimera. Uz konstataciju da publika nije u velikome broju pošetila ovu zabavu, *Cetinjski vjesnik* posebno ističe tačku koju je u okviru programa izveo Uroš Jurišić, nastavnik Bogoslovske škole. Jurišić je solo otpjevao pjesmu „Jevrejka“ uz klavirsku pratnju Alekse Ivanovića. Narednoga dana, poslije bogoslužjenja, Društvo „Njegoš“ je davalo banket u prostorijama muške osnovne škole. U više navrata, tokom 1909. godine, štampa će bilježiti imena novih članova – pomagača, dok se za članove-utemeljivače upisali: dr Lazar Tomanović, Jovan Plamenac i serdar Janko Vukotić, ugledne ličnosti političkoga života Crne Gore.

---

³⁹ Perunović je po nastupu od dvora dobio 100 perpera. (DACG, UD-1909, fas. 89, om: III, br. 17).

Mada je značajno proširilo obim svoga djelovanja Društvo „Njgoš“ nije zapostavljalo ni notalno crkveno pojanje, pa će tako biti veoma zapaženo učešće hora pri bogoslužjenju za Nikoljdan, u okviru proslave imendana knjaza Nikole I. Nastupom o Nikoljdanu Društvo „Njgoš“ je završilo javne nastupe u 1909. godini.

Jesen 1909. godine u žižu kulturnih zbivanja ponovo dovodi radnička društva na Cetinju i u Nikšiću. Diletantsko odjeljenje cetinjskoga radničkoga društva je 8. septembra, u jednoj seansi, prikazalo dva dramska djela. U Zetskome domu su prikazani „Razvod“, A. Enesa u jednome činu i komedija J. S. Popovića, „Laža i para-laža“. Između komada svirao je tamburaški zbor radničkoga društva pod upravom zborovođe Alekse Ivanovića.⁴⁰ Tamburaški zbor će 19. septembra nastupati i u dvorcu prijestolonaljednika Danila u povodu dolaska majke knjeginje Milice Jute na Cetinje.

Tokom septembra održane su i dvije zabave, kako saznajemo iz štampe, u organizaciji Društva cetinjska čitaonica, ali što treba svakako imati u vidu, uz *prijateljsko sudjelovanje* drugih društava i solista. Prva od ovih zabava održana je u Zetskome domu 24. septembra, u čast rođendana knjaza Nikole I, sa programom koji su činili: solo pjevanje Uroša Jurišića, nastavnika u srednjm školama na Cetinju⁴¹ uz pratnju Fretija, učitelja glasovira iz Kotora, te nastupi članova Društva „Njgoš“ i Radničkoga društva. Poslije uspješno izvedenoga programa uslijedila je igranka do kasnih noćnih sati. Druga po redu zabava održana je takođe u Zetskome domu u čast rođendana knjaza Petra najmlađega sina knjaza Nikole I.⁴² Kao organizator se i

---

⁴⁰ „Iz Cetinjskog Radničkog Društva“, *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 38, str. 4.

⁴¹ Uroš Jurišić, operski pjevač iz Beča primljen od 1. IX za kontraktualnog nastavnika pjevanja. Plata 2.500 perpera na godinu (DACG, MF-1909, fas. 383, br. 3763).

⁴² Zbog načina na koji se u štampi govori o datumu održavanja zabave,

ovđe javlja Društvo cetinjska čitaonica, dok program čine nastupi Društva „Njegoš“ i pozorišne družine Petra V. Ćirića koja je na poziv upravo stigla iz Kotora na Cetinje. Program, poslije kojega će otpočeti igranka, izveden je na opšte zadovoljstvo.

Dvije održane zabave u septembru 1909. godine pružaju nam priliku da se osvrnemo i na odnos privatnih društava – nosilaca realizacije programa javnih priredbi i događaja i njihovu poziciju uopšte u kulturnome miljeu Crne Gore. Sa jedne strane, primjetno je kako se Društvo cetinjska čitaonica, koje očigledno nema snage da sa svojim članstvom pripremi bilo koju tačku programa, javlja kao organizator, što će reći subjekat koji će obezbijediti finansijske i tehničke pretpostavke za održavanje kulturnih događaja. Sa druge strane, društva čiji članovi neposredno izvode programe prepuštaju ulogu organizatora Čitaoničkome društvu, što im, s obzirom na finansiranje i povode (rođendani članova dinastije) može biti prihvatljivije.⁴³

Na kulturnome polju te jeseni bilo je prisutno i Nikšićko zanatlijsko-radničko društvo. Povodom rođendana knjaza Nikole I Društvo je u Nikšiću organizovalo zjavu sa igrankom. Prema pisanju *Cetinjskoga vjesnika* u okviru programa ove zabave prikazan je komad „Đakon Avakum“, istorijska slika.⁴⁴ O „Zabavi s igrankom“, koju je povodom imendana Knjaza Nikole I organizovalo Nikšićko zanatlijsko-radničko društvo 6. decembra 1909. godine možemo govoriti na osnovu štampane pozivnice sačuvane u arhivi Uprave dvora. Zabava je imala tri dijela. U okviru prvoga dijela programa, pored prigodne bešede

---

moćuje je različito tumaćenje, pa se uzdržavamo od konstatacije da li je zabava održana, kao je to bilo inače uobičajeno, samo u nećelju 27. IX uoći, ili/i na sam dan rođendana knjaza Petera, 28. septembra.

⁴³ O poziciji društava i institucija u kulturnome miljeu Knjaževine Crne Gore videti šire: Luka Milunović, „O tri decenije u klturi Crne Gore“, *Matica*, XXI/2020, br. 84 (zima) str. 167–240.

⁴⁴ „Zabava u Nikšiću.“, *Cetinjski vjesnik*, II/2021, br. 75, str. 3.

i muzičkih tačaka, prikazan je komad M. P. Šapčanina „Miloš u latinima“, a u okviru drugoga dijela pozorišna igra „Jazavac pred sudom“, dok je treći dio činila igranka sa unaprijed utvrđenim redoslijedom plesova i igara. Na štampanoj pozivnici je istaknuto da je čist prihod sa zabave namijenjen: „...za potpomaganje siročadi za izučavanje zanata.“

Razmatrajući tekuća kulturna pregnuća u Crnoj Gori tokom 1909. godine, a naročito od jeseni, da se uočiti da će najviše pažnje u štampi bilo usmjereno ka pozorišnoj produkciji. Poslije, tokom prvoga polugodišta uspješno prikazanih predstava, u jesen i zimu 1909. godine pažnju štampe i javnosti naročito privlači: (a) realizovani repertoar tokom gostovanja putujuće pozorišne trupe Petra Ćirića (septembar/oktobar) te (b) formiranje i početak rada Narodnog pozorišta Cetinjskoga radničkoga društva (oktobar/decembar) prve domaće pozorišne trupe koja je djelovala na poluprofesionalnim osnovama. Zbog značaja i uticaja na neposredni razvoj pozorišnoga života i kulture u Crnoj Gori zadržaćemo pažnju na ova dva oblika pozorišne produkcije u drugoj polovini 1909. godine.

Gostovanje pozorišne trupe Petra Ćirića

Nedugo poslije uspjele zabave povodom rođendana knjaza Nikole I javnost je obaviještana da se priprema nova slična priroda u Zetskome domu, ovoga puta u povodu rođendana knjaza Petra, vojvode zahumskoga. Organizatori zabave su odlučili da na Cetinje pozovu pozorišnu trupu Petra Ćirića⁴⁵ koja je u to vrijeme davala predstave u Kotoru, kako bi učestvovala u programu pripremane proslave. Petar Ćirić je dogovorio angažman,

---

⁴⁵ Petar V. Ćirić (Vršac, 1854 – Osijek, 1918). Vodio je ugledno putujuće pozorište, koje je imalo : „veliki kulturno-umetnički značaj i vrednost...“ (Borivoje S. Stojković, *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba*, tom III, Beograd, 2016, str. 84–87.

prihvatio poziv i došao na Cetinje sa svojom trupom koja je u okviru planirane zabave prikazala „Hasanaginicu“, istorijsku dramu u tri čina od Milana Ogrizovića. Uz obavještenje o prikazivanju „Hasanaginice“ u *Glasi Crnogorca* se napominje da će narednih dana Ćirićeva trupa dati niz predstava, te da je do sada publika svuda lijepo primala.

Nekoliko godina na Cetinje nijesu dolazile putujuće trupe profesionalnih glumaca kao što je Ćirićeva, koja raspoláže: „...odabranim glumačkim snagama, lijepom garderobom i odabranim repertoarom“.⁴⁶ Skoro ustaljena praksa, sa kraja 19. i samoga početka 20. stoljeća, da u prošeku svake druge godine na Cetinju, ponekada i drugim gradovima u Crnoj Gori (Podgorica, Nikšić) gostuju putujuće trupe profesionalnih glumaca prestala je poslije donošenja Ustava, odnosno početkom rada Crnogorske narodne skupštine u Zetskome domu. Neposredno prije Ćirića u Crnoj Gori je gostovala pozorišna trupa pod vođstvom Ljubomira Micića, koja je na Cetinju boravila od kraja novembra 1904. do prve polovine februara 1905. godine.

Uspješno prikazivanje „Hasanaginice“ će na najbolji način najaviti čitav niz lijepo posećenih predstava Ćirićeva pozorišnoga društva. Komedija u 3 čina, „Neli Rozje“, P. Bilhanda i M. Henekina, prikazana je već 29. septembra, a zatim 1. oktobra data je „Ruška“, slika iz ličkoga života u četiri čina, sa pjevanjem, Petra Petrovića Pecije. Mada tekuća periodika nije baš pedantno i izdašno pratila repertoar Ćirićevog pozorišta, prikazivanje „Ruške“ je zavrijedilo naročitu pažnju. *Cetinjski vjesnik* je u novoj rubrici „Pozorište“ donio zaista opširan prikaz predstave, što je podsetilo na pisanje crnogorske štampe o pozorištu sredinom osamdesetih godina 19. stoljeća, odnosno iz vremena početka kontinuiranoga pozorišnoga života u Crnoj Gori. Čitaocima je po činovima predstavljen sadržaj drame, skrenuta pažnja na popularnost djela i konačno data ocjena pojedinačnih

---

⁴⁶ „Pozorište na Cetinju.“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 75, str. 4.

postignuća na sceni Zetskoga doma. Za Kaću Petrović (*Ruška*) je rečeno da je bila vanredna; Barjaktarević (*Ilija*), inače režiser predstave, je igrao neusiljeno i dopadljivo; dok se M. Perović (*Petar*) naročito isticao. Pohvaljeni su nastupi i nosilaca ostalih uloga.⁴⁷

Prateći pisanje štampe moglo se primijetiti da se uz komplimente skreće pažnja na bračni par Petrović, koji će na Cetinju ubrzo biti angažovan na duži rok. Mada autor nije potpisao prikaz predstave u *Cetinjskome vjesniku*, na osnovu kasnije potpisanih tekstova na teme o pozorištu, može se osnovano pretpostaviti da se radi o Borislavu Sl. Miniću, jednome od urednika ovoga glasila. U istome broju *Cetinjskoga vjesnika* najavljene su dvije naredne predstave. Trećega oktobra prikazan je „Jedinstveni muž“, komedija u tri čina, Albera Valaberga, pozorišni komad koji se: „...sa vanrednom dopadljivošću gledao.“ Ponovo je pohvaljen bračni par Petrović, kao i Barjaktarović i gospođa Ćirić. Poslije Valabergove komedije (4. X) prikazana je drama Iva Vojinovića „Smrt majke Jugovića“ na koju kritičar nije stigao da se šire osvrne. Zatim je na repertor Ćirićeve trupe, koji je zaista intenzivno tekao, stigao i „Pokojni Tupinel“. Ova laka francuska komedija u tri čina A. Bisona izazivala je buran smijeh publike u Zetskome domu. Tokom prikazivanja predstave za koje se kaže da je bilo: „...kako se samo poželjeti može“, svojim ulogama su se istakli Petrović i Barjaktarović, te gospođe Ćirić i Bugarska. Poslije nekoliko dana odmora, ili perioda za koje nemamo saznanja o prikazivanju predstava, Ćirićeva trupa je 10. oktobra prikazala „Srećne zaruke“, lakrdiju u 4 dijela Jovana St. Popovića. Uz najavu ove predstave u štampi se navodi da će se zatim (11. X) reprizirati Ogrizovićeve „Hasanaginica“.

---

⁴⁷ Navodimo po CLXXXIV u: *Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916* / Luka I. Milunović Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004, str. 346–349. Prikaz predstave je nepotpisan. O mogućem autoru ovoga i drugih tekstova o pozorištu, Borislavu Sl. Miniću, videti: *Ibidem*, str. 444.

U neđelju, 13. oktobora: „...na opšti zahtjev“ ponovo je prikazana komendija „Neli Rozje“, kao korisnica gospođe Ćirić. Predstavu je iz dvorske lože posmatrao knjaz Petar, najmlađi sin knjaza Nikole I. Prije nego što će otputovati sa Cetinja, Ćirićeve trupa je 16. oktobra prije podne prikazala predstavu za učenike Gimnazije. Ovđe se najvjerojatnije radi o predstavi bez neposredne naplate ulaznica, dok je Ćiriću angažovanje moglo biti namireno kroz subvenciju dobijenu za dolazak na Cetinje. Nijesmo mogli da utvrdimo koje je dramsko djelo prikazano. Najrealnije se čini da je ovom prilikom reprizirano neko od već prikazanih djela. Teško je, naime, povjerovati da bi profesionalci „potrošili“ neku premijeru dajući je kao prestavu za đake.

Ćirićevo pozorišno društvo se oprostilo sa cetinjskom publikom 20. oktobra i već sutradan otputovalo sa Cetinja. Prikazana su, kao što je i najavljeno u štampi, u jednoj seansi tri kraća komada: „Ženomrzac“, „Kapetanova ženidba“ i „Ubiću se“.

Rezimirajući u najkraćemu Ćirićev boravak u Crnoj Gori možemo zapaziti da je sredinom septembra mjeseca pozorišno društvo iz Hercegovoga prispjelo u Kotor i tamo boravilo do 25. IX 1909. godine. Već 26. septembra profesionalna trupa se obrela na Cetinju. Možda bi se profesionalni glumci zadržali još koji dan u Kotoru, da nije sa Cetinja traženo učešće Ćirićeve pozorišne trupe na *Svečanoj zabavi* koju Društvo Cetinjska čitaonica organizuje povodom rođendana knjaza Petra, velikoga vojvode Zahumskoga. Ćirić je, kako se iz štampe može videti, već 16. oktobra završio sa premijerama većih dramskih djela na Cetinju i za kraj gostovanja ostavio kolaž kraćih komada. Postoje nagovještaji koji nas upućuju da zaključimo kako se Ćirić zadržao na Cetinju nešto duže nego što je prethodno planirano.

Repertoar prikazan na Cetinju veoma je sličan prethodno prikazanome u Kotoru. List *Boka* pominje da je u Kotoru dat i „Carev glasnik“, komad čije prikazivanje na Cetinju štampa nije

zabilježila. Međutim, s obzirom na pauze u prikazivanju predstava 6–10. i 16–20. oktobra moguće je da je u tim terminima data još neka premijera, a da je štampa propustila da to zabilježi. Ovakva pretpostavka se, međutim, čini malo vjerovatnom zbog toga što su gostovanje neke putujuće pozorišne trupe na Cetinju po prvi put mogla da prate dva nedjeljnika od kojih je jedan već oformio rubriku „Pozorište“ i u redakciji imao izvanrednoga pozorišnoga kritičara Borislava Sl. Minića. Četvorodnevne pauze su mogle biti korištene i za odmor glumaca, ili pripremu komada koji nijesu bili na stalnom – redovnom repertoaru, ili nijesu bili pripremljeni sa svim čalnovima trenutno dejstvujućega personalnoga sastava trupe.

Prateći uglavnom pisanje štampe, uspjeli smo da utvrdimo da je Ćirićevo pozorište boraveći na Cetinju od 26. septembra do 21. oktobra 1909. godine u 11 seansi prikazalo 10 dramskih djela (premijera) i 3 reprize, što moguće nije potpuni repertoar dat pod krovom Zetskoga doma.⁴⁸ Kada je personalni sastav u pitanju, u štampi su, pored vođe pozorišta (*direktora*) Petra V. Ćirića, pomenuti muški članovi trupe: M. Petrović, Barjakatrović, Zloković, kao i gospođe: Ćirić, K. Petrović, Barjaktarović i Bugarski. Posebna pažnja je, razumljivo, bila usmjerena ka bračnome paru Petrović.

Prvo domaće poluprofesionalno pozorište

Tokom gostovanja Ćirićeva putujućega pozorišta na Cetinju *Cetinjski vjesnik*, će obavijestiti javnost da je Radničko društvo, kako bi umjetnički osnažilo svoje dramsko odjeljenje, trajno angažovalo dva profesionalna glumca, članove ove trupe. Radi se o bračnom paru Petrović, koji su tokom tekućega gostovanja

---

⁴⁸ U literaturi se pominje da je Ćirićevo društvo imalo na repertoaru i „Idealan muž“ Oskara Vajda. Videti: Ratko Đurović, *Teatrološki spisi / Milovan Radojević*, Podgorica, 2006, str. 52.

na Cetinju već dobili visoke ocjene za svoje nastupe na sceni Zetskoga doma. Uz ovu vijest u štampi se naglašava da će ovakav potez svi pozdraviti: „...utoliko prije što se nadamo da će to biti preteča zasnivanju stalnoga pozorišta u našoj prijestonici.“⁴⁹ Tako je najšira javnost saznala da su po prvi put u Crnoj Gori na duži rok angažovani profesionalni glumci.

U štampi stoji da je Radničko društvo: „...angažovalo stalno g. Maša Petrovića sa gospođom, članove Ćirićeve pozorišne družine.“ Ko je ustvari Mašo Petrović, o kome se sa tim imenom govori samo na Cetinju tokom 1909/10. godine, odgovorio je profesor Ratko Đurović.⁵⁰ Radi se naime o Manu Petroviću, rođenome bratu Petra Petrovića Pecije, koji je u Crnoj Gori postao poznat kao Mašo, što će u literaturi izazivati zabunu na koju je ukazao profesor Đurović. Mane Petrović i Mašo Petrović je ista ličnost, koja je i ranije dolazila u Crnu Goru. Znamo da je igrao na sceni Zetskoga doma (*Didò*) kao član pozorišne trupe Đ. Protića 1897. godine,⁵¹ te da je po svoj prilici dolazio na Cetinje i krajem maja, odnosno početkom juna 1907. godine.⁵²

Mane Mašo Petrović (Otočac, 1872 – Zagreb, 1916) će sa suprugom raditi u okviru Radničkoga društva dok ne bude rješenjem ministra prosvjete i crkvenih poslova, Pera Vučkovića, od 5/18. februara 1910. godine postavljen za prvoga ukaznoga pozorišnoga reditelja u Crnoj Gori. Bračni par Petrović je angažovan uz mjesečnu nadoknadu od 300 perpera, što je za ono vrijeme bila zaista sasvim solidna zarada profesionalnih glumaca.

---

⁴⁹ „Angažovan“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 80, str. 4.

⁵⁰ Ratko Đurović, „Mane Petrović – prvi ukazni reditelj u Crnoj Gori“, u: *Nekoliko podataka – prvih po vremenu*, Glasnik odjeljenja umjetnosti CANU, Titograd, 1881, knj. 3, str. 105–111. Viđeti: Ratko Đurović, *Teatrološki spisi* / Milovan Radojević, Podgorica, 2006, str. 50–58.

⁵¹ Viđeti: „CCXVI“, *Crnogorski teatar u 19. stoljeću: Zbornik dokumenta* / Luka I. Milunović, Cetinje, 2018, str. 197–198.

⁵² U spisku stranaca koji su u Hotel Rajnvajn sigli od 26. V do 3. VI stoji: M. Petrović, glumac iz Srbije (*Glas Crnogorca*, XXXVI/1907, br. 25, str. 4).

U državnome pozorištu, po svečanom otvaranju maja 1910. godine, Petrović režira i igra u predstavama sa svojom suprugom. Nastupe na sceni Zetskoga doma M. Petrović prekida (po premijeri predstave „Bankrotstvo“ 13. II 1911. god.) radi odlaska na liječenje u Zagreb. Na traženje, Petrović je dobio produženje bolovanja do 14. aprila. Prije isteka ovoga roka Petrović podnosi ostavku na članstvo u državnom pozorištu Crne Gore. Prihvatanjem ostavke od strane Ministarstva prosvjete prestaje angažman Maša Petrovića u Crnoj Gori. Njegova supruga će ostati članica državnoga pozorišta na Cetinju do kraja pozorišne sezone 1910/11. godine.⁵³

Diletantsko odjeljenje radničkoga društva, sada znatno ojačano angažovanim profesionalnim glumcima, nastupaće pod nazivom *Narodno pozorište Cetinjskoga radničkoga društva* i do kraja 1909. godine u Zetskome domu dati čitav niz u javnosti lijepo primljenih predstava. U ovome periodu Narodno pozorište Cetinjskoga radničkoga društva je prikazalo: (1) M. J. Đorđević Prizrenac, „Slobodarka“, tragedija u pet činova (režija M. Petrović) premijera: 25. oktobra, sa reprizom prikazanom 26. oktobra; (2) A. Bison, „Madam Mogaden“, komedija u tri čina (režija M. Petrović) premijera: 1. novembar; (3) J. Frajdenrajh, „Graničari“, pozorišna igra u tri čina, i 6 slika sa pjevanjem (režija M. Petrović) premijera: 8. novembra.

Za premijeru predstave „Graničari“ (8. XI) vezana je i anegdota. Pri ulazu u Zetski dom knjaz Nikola I je primijetio grupu dece kojoj je cijena ulaznica bila preperka da posmatraju predstavu. Tada je naložio Jovanu Hajdukoviću, predsjedniku Radničkoga društva, da pusti decu (bilo ih je devetoro) u pozorište, a da račun za ulaznice pošalje Dvoru radi naplate. Tako je i učinjeno. Đeca su posmatrala predstavu sa galerije, a

---

⁵³ O radu braćnoga para Petrović na Cetinju videti: *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, Tom I / Luka I. Milunović, Velimir Vujačić, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

devet odrezaka ulaznica sa cijenom od po 60 para prispjelo je uz račun na 5,40 perpera Dvoru na naplatu već 10. novembra 1909. godine. Zahvaljujući prilogu uz ovaj račun Dvoru, koji se čuva u Državnome arhivu, danas možemo vidjeti kako je izgedala ulaznica za predstave Narodnoga pozorišta Radničkoga društva.

Poslije „Graničara“, Narodno pozorište Cetinjskoga radničkoga društva u Zetskome domu je prikazalo: (4) Branislav Đ. Nušić, „Običan čovjek“, šala u tri čina (režija M. Petrović) premijera: 14. novembar; (5) Jovan Subotić, „Boj na Kosovu“, tragedija u pet činova (režija: Ljubomir Tamindžić) premijera: 15. novembar. Poslije ove predstave, nastupio je prekid u nizu prikazivanja: „...zbog toga što će Narodna Skupština otpočeti svoj rad u zgradi Zetskog Doma.“ Repertoar je nastavljen o Božiću: (7) Branislav Đ. Nušić, „Običan čovjek“, šala u tri čina (režija M. Petrović) obnovljena predstava, prikazana 26. decembar; (8) M. Dimić, „Oče naš“ drama u četiri čina s pjevanjem (režija M. Petrović) premijera: 27. decembar 1909. godine.⁵⁴ Uz predstave date 1909. godine treba pomenuti i dramu „Knaz Arvanit“, knjaza Nikole I, koja je prikazana 1. januara 1910. godine u režiji Lj. Tamindžića. Ovo je ujedno i posljednji javni nastup diletantske grupe okupljene 1909. godine oko Radničkoga društva na Cetinju.

Rad i realizovani repertoar poluprofesionalnoga ansambla, Narodnoga pozorišta Cetinjskoga radničkoga društva, treba posmatrati i kao neposrednu prethodnicu formiranja već dugo najvljivane institucije, državnoga profesionalnoga pozorišta. Najave i ukazivanje na potrebu formiranja državnoga profesionalnoga pozorišta možemo pratiti praktično od proglašenja za izgradnju Zetskoga doma i početka redovnoga pozorišnoga života (1884). Donatorska akcija za izgradnju Zetskoga doma zaustavljena je i zdanje prije završetka svih radova stavljeno u

---

⁵⁴ Šire o predstavama u: Luka Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 219–224.

funkciju predstavom amatera (1888) da bi i osam godina kasnije ovo zdanje bilo kao završeno svečano otvoreno takođe nastupom grupe amatera (1896) mada su za tu priliku pokretane neposredne aktivnosti i najavljeno formiranje profesionalnoga ansambla. Po formiranju Crnogorska narodna skupština radi i zasijedanja drži u Zetskome domu, tako da je tekuće prikazivanje predstava, a samim tim i osnivanje profesionalnoga državnoga pozorišta gurnuto duboko u drugi plan.

Možemo primijetiti da se tokom 1909. godine stvaraju potrebni preduslovi kako bi se formiranje državnoga stalnoga profesionalnoga pozorišta konačno moglo i konkretno realizovati:

(1) Opšta društvena atmosfera bila je obilježena pripremom velike proslave knjaževih jubileja (1910) pa je osnivanje i početak rada državnoga profesionalnoga pozorišta moglo biti, ili trebalo da bude, alem kamen u vijencu planiranih kulturnih manifestacija.

(2) Skorom izgradnjom naročitoga zdanja će će ubuduće zasjedati Crnogorska narodna skupština,⁵⁵ Zetski dom se ponovo mogao potpuno vratiti kulturi: pozorišnim predstavama i drugim namjenama za koje je i građen.

(3) U javnosti i domaćoj štampi se sve češće i intenzivnije govori o potrebi što skorijega početka rada domaćega profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori.

(4) Iz redova mladih zanatlija, trgovaca i radnika, već sredinom prve decenije 20. stoljeća formira se dramska grupa, koja daje niz predstava (od maja 1905. do sredine juna 1906. god.), a čiji članovi pokazuju spremnost i da svoju egzistenciju vežu za rad profesionalnoga pozorišta. Nastupi dramske grupe prekinuti su početkom rada Skupštine u Zetskome domu. U nešto izmijenjenome sastavu dramska grupa se ponovo aktivira i počinje prikazivati predstva početkom 1909. godine. Prvo djeluje u okviru

---

⁵⁵ Kamen temeljac za *Dom Knjaževske vlade* svečano je položen 8. juna, dok je za izgradnju odobreno 400.000 kruna.

Pjevačkoga društva, a kasnije kao odjeljenje Radničkoga društva.

(5) Angažovanjem na duži rok profesionalnih glumaca jasno je ukazano na potrebe, ali i neposredne namjere prevazilaženja amaterskoga nivoa u pripremi i prikazivanju pozorišnih predstava.

(6) Formiranje i rad poluprofesionalnoga dramskoga ansambla pod nazivom Narodno pozorište Cetinjskoga radničkoga društva direktno nagovještava skoro formiranje domaćega stalnoga profesionalnoga pozorišta.

(7) Za sve preduzete aktivnosti, osobito ovako krupne koje podrazumijevaju i ne male troškove, trebalo je imati saglasnost i potporu *sa najvišega mjesta*.⁵⁶ O tome će, u pismu ministru prosvjete i crkvenih poslova krajem oktobra 1909. godine, pisati Jovan Hajduković, predsjednik Radničkoga društva i tako nam bliže ukazati na podumijentu tako ambicioznih poteza kada je u pitanju dramsko odjeljenje toga društva odnosno, angažovanje profesionalnih glumaca i nastajanje poluprofesionalnoga Narodnoga pozorišta Cetinjskoga radničkoga društva.

Kraj 1909. godine snažno je obilježio veoma važni međunarodni događaj, prispijeće francuskih ratnih brodova u Barsku luku, što je i praktično potvrdilo novi međunarodni položaj države, kako će to *Glas Crnogorca* reći: „...koji proizilazi iz ukinuća zaključaka berlinskoga ugovora, koji zabranjivaše pristup ratnim brodovima u crnogorske vode...“.⁵⁷ Kada je, pak, kulturni ambijent u pitanju,

---

⁵⁶ *Glas Crnogorca*, za čije pisanje se znalo da je uvijek izbalansirano sa mišljenjem sa *najvišega mjesta* piše da je knjaz Nikola I 8. novembra pratio predstavu „Graničari“ i uz to konstatuje: „...Njegovo Kraljev. Visočanstvo Knjaz Gospodar, koji sa velikim interesovanjem prati razvitak i rad tog našeg vrijednog društva, ponaosob na polju pozorišne umjetnosi...“ (*Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 48, str. 2).

⁵⁷ Viđeti šire u izvanrednoj studiji: Velimir Vujačić, *Obnova kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010. Navod po Ibidem, str. 81.

1909. godinu ostavljamo pred vrlo značajnom inauguracijom – osnivanjem institucije, stalnoga državnoga profesioanalnoga pozorišta u Crnoj Gori.

O nastojanjima, djelovanjima i koncertnim aktivnostima na formiranju i početku rada državnoga pozorišta tokom prve polovine 1910. godine pisali smo na drugome mjestu,⁵⁸ pa za sam kraj priče o 1909. listamo posljednje brojeve crnogorske periodike za tu godinu. Zadržaćemo u stvari pogled na posljednjoj, oglasnoj stranici *Glasa Crnogorca* u pokušaju da, ukazujući na to što je pod sam kraj godine nuđeno stanovnicima Crne Gore, ilustrujemo i sa toga aspekta osobine društvene klime.

Pored „književnih oglasa“ u okviru kojih su čitaoci obaviješteni o izlasku iz štampe „Državnog kalendara“ i narednoga toma „Stenografskih bilješki“ sa šednica Crnogorske skupštine, te „Zvaničnih oglasa“, na posljednjoj, četvrtoj stranici *Glasa Crnogorca* mnogo više prostora zauzimaju „Privatni oglasi“, čiju skoro polovinu pokrivaju reklamne poruke Nikole Kneževića. Ovaj ugledni cetinjski trgovac uz prigodne ilustracije nudi: više vrsta satova i za njih prigodne lančiče, sumpreše (pegle), naočare, razne štapove, kao i dopisne karte. Posebnu pažnju i prostor Knežević je posvetio prodaji: „najsavršenijih gramofona i ploča kuće The Gramophone Company Ltd, đe opširniji reklamni tekst započinje riječima: „Nijedna kuća ne bi trebala biti bez gramofona, jer je on u kući veselje, razgovor, pjesma, svirka, šala i sve što čovjek može poželjeti – to je najbolja razbibriga.“

Posljednji brojevi crnogorske preiodike u 1909. godini donose i reklamne poruke o osnivanju i radu putničkih agencija koje Crnogorcima nude mogućnost da na prikladan način putuju ka svim kontinentima. Budućim putnicima se obraća Glavna

---

⁵⁸ Luka I. Milunović „Formiranje i svečano otvaranje i prva sezona“ u: *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, Tom I / Luka I. Milunović, Velimir Vujačić, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010, str. 7–76.

Memorandum
N. Kneževića
sa reklamnom porukom

Ovlašćena Međunarodna Agencija za putovanje Martinović - Banac na Cetinj i Prva crnogorska putnička agencija, otvorena u Njujorku, čiji su vlasnici Rade S. Pavićević iz Nikšića i Đuro Srđov Sekulić sa Cetinja.

Uz prikladnu ilustraciju tada popularnoga kolaša firma Aninger & K^o iz Trsta nudi izbor lovačkih i *ratnih* pušaka, te, rekli bi, skoro nezabilazno, originalne revolvare izrađene u fabrici Leopold Gasser u Beču, te najnovije američke revolvare i automatske pištolje *svake vrste*. Pored ovih, doduše, na mnogo manjemu prostoru, nalazi se još niz oglasa u kojima se govori o: bijelom domaćem platnu (*Josef Černy* iz Češke); pomodnoj manufakturi i platnenoj robi (*S. Bergera nasljednici*, Zagreb); Otkupu poništenih crnogorskih poštanskih maraka (*A. Weisz*, Beč)... Osvrt na sadržaj posljednjih stranica crnogorske periodike u 1909. godini završićemo oglasom Industrijskog Akcionarskog Udruženja iz Nikšića će se zanteresovani obavještavaju da je otvoren upis na: „I. kolo od 2000 akcija po 100 kruna.“

I na samome kraju priče o posljednjoj godini crnogorske knjaževine pomenućemo kako iz sačuvanoga dokumenta saznajemo da su Cetinjani na prijelazu iz 1909. u 1910. godinu mogli slušati nastupe orkestra iz Mačve (Petrar Jovanović, *sa svoji sedam druga*) koji je na osnovu dozvole nadležne vlasti, uz plaćenu propisanu taksu, mogao muzicirati od 23. decembra tekuće, do 2. januara naredne, 1910. godine.

Nagovještaji i poruke

Pored osnovnih opštih odrednica u (a) spoljnoj (*Aneksinoa kriza*) i (b) unutrašnjoj (*domaće afere*) politici, društveni ambijent posljednje godine knjaževine intenzivno boje (c) pripreme za predstojeću proslavu jubileja knjaza Nikole I (50 godina na prijestolu i *zlatni pir*). Priprema budućega, doduše van očiju makar crnogorske javnosti, prerastanja uređenja iz knjaževine u kraljevinu, odnosno obnove kraljevskoga dostojanstva za državu i njenoga vladaoca,⁵⁹ obavljena je uglavnom oslanjanjem na diplomatiju i veze evropskih krunisanih glava.

Analizom pozicija u državnome budžetu za tekuću, 1909. godinu (objavljen u *Glasi Crnogorca* od 1. januara) koji smo na početku pomenuli, odnosno sagledavanjem planiranih iznosa za sektor kulture, domaća javnosti ne bi mogla naći nagovještaje da će se tokom godine dogoditi nešto znatnije u toj oblasti. Međutim, u Finansijskome zakonu za 1910. godinu (objavljen u *Glasi Crnogorca* od 29. decembra 1909. god) članom 7, ministar

---

⁵⁹ Povodom pisanja štampe u inostranstvu na tu temu *Cetinjski vjesnik* će u broju od 2. septembra 1909. godine (br. 68, str. 3) donijeti crticu: „Proglas kraljevine.“, u kojoj se kaže (citiramo integralno): „I neki biogradski listovi donose kako će se do godine Crna Gora proglasiti za kraljevinu a Nj. Kr. V. Knjaz Gospodar za kralja. Mi smo ranije, povodom pisanja strane štampe, ovu vijest demantovali, a i sada smo u stanju da izjavimo, da je to potpuno izmišljena vijest.“

finansija je ovlašten da može isplatiti i *vanredne rashode* koji su pobrojani u 12 tačka. Izvor za isplatu ove vrste rashoda leži u prihodima: „...od kovanja srebrnog crnogorskog novca i onih koji se u tečaju 1910. god. kao vanredni pokažu...“⁶⁰

Prvu poziciju u Vanrednim rashodima za narednu 1910. godinu očekivano su zauzeli troškovi planirane državne proslave u iznosu od 200.000 perpera. Za nas je, međutim, posebno interesantna tačka 10 Vanrednih rashoda u kojoj se doslovno kaže: „10) Pomoć narod. pozorištu u Crnoj Gori ... Perp. 6.000“. U istome budžetu je za oblast kulture (Glava XXXVI – *Nar. bibl. i muzej*) planiran neznatno veći iznos u odnosu na prethodnu godinu u visini od 2870 perpera. Povećana je u stvari samo pozicija plate osoblja za 380 perpera.

Kada pogledamo kako je u vanrednim rashodima saopšteno mjesto troškova koje prati, za ono vrijeme ne tako mali iznos od šest hiljada perpera, mnogo toga bi mogli, ili zavisno od ugla gledanja, ne bi mogli, tvrditi. Budžetom planirani iznos se naravno ne može odnositi na pomaganje već aktivnoga Narodnoga pozorišta Cetinjskoga radničkoga društva, jer privatna društva nijesu direktno finansirana iz državnoga budžeta.

Zvanično je utvrđen iznos za pomoć pozorištu koje ne postoji, niti je oficijelno najvljeno njegovo osnivanje. Pomenutu stavku iz državnoga budžeta, međutim, ipak možemo prihvatiti kao direktnu, vrlo ozbiljnu najavu namjera. Postalo je sasvim izvjesno da će se nešto svakako desiti sa pozorištem, jer je teško vjerovati da se u uvijek nedostatnome državnome budžetu planira tako znatan iznos novca, a da se ne namjerava potrošiti za imenovane svrhe. Kada se dalje, u svijetlu predstojećega jubileja, ovaj podatak iz državnoga budžeta poveže sa: naložima koje su pojedine ličnosti dobile od knjaza Nikole I, trajnim angažovanjem profesionalnih glumaca na Cetinju, početkom intenzivnoga rada Narodnoga pozorišta Cetinjskoga radničkoga društva na

---

⁶⁰ *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 55, str. 1.

poluprofesionalnim osnovama, te naglasićemo - pisanjem štampe,⁶¹ trebalo je, krajem 1909. godine, da bude savim jasno da završetak sljedeće, 1910. godine Crna Gora neće dočekati bez stalnoga državnoga profesionalnoga pozorišta. Nagoviješten je, dakle, konačni kraj dugoga putovanja u kulturi Crne Gore koje je, možemo reći, započelo 1884. godine predstavama „Balkanske carice“ i polaganjem kamena temeljca Zetskome domu. Sami značaj osnivanja nacionalnoga teatra, ogroman i za mnogo veće narode i države, ne treba ovđe posebno isticati kada je Crna Gora u pitanju.

Sada se, rekli bismo, samo po sebi, otvara pitanje: što se to u stvari praktično najavljuje, koliko će se promijeniti, odnosno realno narasti obim i kvalitet ponude u kulturnome miljeu Crne Gore po završetku 1909. godine? Imajući na umu i činjenicu da je na Cetinju već nabavljen kinoprojektor, te da će se javni rad bioskopa snažnije ošetiti u godinama koje dolaze, uporišta za odgovor možemo tražiti upoređivanjem broja i kvaliteta realizovanih kulturnih programa (repertoara) u Prijestonici tokom prvih kvartala (januar – mart) u nekoliko godina. Sve postaje mnogo jasnije kada, primjera radi, ono što je ponuđeno Cetinjanima u prvome kvartalu 1908, ili 1909. godine, uporedimo sa kulturnom ponudom u istim periodima 1911, ili 1912. godine.⁶²

---

⁶¹ Kako 20. oktobra 1909. godine piše štampa, na šednici uprave Radničkoga društva je konstatovano: „... da se stavlja u izgled dobra mogućnost za ustanovljenje i stvaranje stalnog pozorišta na Cetinju...“ te da su u tome pravcu i angažovana dva profesionalna glumca sa kojima bi saradnja: „... bila začetak osnivanju Crnogorskog Narodnog Pozorišta...“ (*Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 45, str. 3).

⁶² Konkretno pokazatelje i izvore vidjeti u našim monografijama: *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017; *Crnogorski kinematografi 1908–1914*, Podgorica, 2018; kao i radu „O finansiranju državnoga teatra u Kraljevini Crnoj Gori (1910–1912)“, *Matica*, XX/2019, br. 78 (ljet) str. 325–349.

Govorimo o Cetinju će su kulturni događaji, razumljivo, bili najintenzivniji u državi, ali pri tome imamo na umu da su se i druge sredine, pogotovo veći gradovi, trudili da u okviru svojih mogućnosti prate trendove u Prijestonici. Najmarkantniji primjeri u oblasti koju posmatramo držimo da je I diletansko pozorišno društvo u Podgorici koje će u drugoj deceniji 20. stoljeća skoro bez prestanka raditi na poluprofesionalnim osnovama, kao i domaći bioskopi u Podgorici i Nikšiću za koje se pouzdano može tvrditi da su bili aktivni poslije Balkanskoga rata, te osnivanje i sadržaj rada Društva „Bratimstvo“ u Baru, ...

Pored direktnih pokazatelja koje smo se pomenuli tražeći odgovor na pitanje o rastu kvaliteta kulturne ponude najavljene događajima u 1909. godini, držimo da će biti od interesa ako, u cilju ukazivanja na širinu i povezanost pojava na čitavome području Crne Gore, zadržimo malo više pažnje na iskustvima Prvoga diletanskoga pozorišnoga društva u Podgorici. Mada je krajem 1910. godine osnovano kao amatersko, ovo društvo će već na samome početku rada angažovati profesionalne glumce iz ansambla Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta. Pri pripremi predstave koju će prikazati odmah po svom osnivanju, podgoričko pozorišno društvo će, naime, ostvariti neposrednu saradnju sa profesionalnim glumcima Kaćom i Mašom Petrovićem, članovima državnoga pozorišta sa Cetinja. Kaća Petrović će igrati jednu od uloga u komadu, a Mašo pomoći oko režije. Treba dakle primijetiti: produkcija profesionalnoga državnoga pozorišta na Cetinju morala je uticati da se i diletanti u Podgorici sasvim ne zadovoljavaju umjetničkom razinom koju samostalno mogu da ostvare. Imaju potrebu da prevaziđu granice amaterskoga nivoa i traže profesionalnu, stručnu pomoć, koju sada, postojanjem državnoga pozorišta, mogu brzo i relativno lako da ostvare.⁶³ Vidimo dakle da profesionalni teatar, funkcio-

---

⁶³ O pozorišnome duštvu u Podgorici videti šire: Luka I. Milunović „Prvo pozorišno društvo u Podgorici“, *Matica*, XVII/2016 (ljetu), br. 66, str. 309–355.

---

nišući kao institucija kulture, svojom produkcijom na direktni i indirektni način (predstave na matičnoj sceni i gostovanju, individualno angažovanje članova, oblici širega uticaja, ...) čini da u konačnome raste obim i kvalitet pozorišne produkcije na teritoriji države, ali saglasno intezitetu veza i šire u regionu. Slične primjere možemo tražiti prateći rad domaćih kinematografa i formiranje bioskopskih repertoara.

Konkretna pregnuća u kulturi nastala na talasu snažnijega kulturnoga zamaha najavljenoga tokom 1909, posljednje čitave kalendarske godine crnogorske knjaževine, mada će početi da se ostvaruju već od početka prve godine Kraljevine Crne Gore, nijesu imala dugi vijek.

Druga decenija 20. stoljeća koja je istorijskom sudbinom pripala Kraljevini Crnoj Gori donijeće teška ratna vremena, što će neposredno definisati mogućnosti za rad i djelovanje u kulturi. Pokrenute kulturne ustanove i pored ostvarenih, ne tako malih, početnih rezultata u radu odnijeće vrtlog ratnih zbivanja jednako tako kao i suverenu državu, Kraljevinu Crnu Goru, koja će nestati sa političke karte Evrope. Za dosezanje obima i kvaliteta kulturne produkcije iz prvih kvartala 1911. ili 1912. godine, koje smo pominjali, Crna Gora i stanovnici crnogorske prijestonice će morati čekati da prođu decenije.